

УДК: 372.878:195.7.:159.955

ХУДОЖНЬО-АСОЦІАТИВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ЛІКАРЯ

А. І. Кугай

Північно-Західний інститут управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Санкт-Петербург, Росія)

Сучасна епоха по праву вважається епохою перемін, безперервного пошуку відповідей на виклики часу. У ній «конвеєрна» людина першої половини ХХ століття і «офісна» людина другої половини відходять у минуле. Все гостріше потрібний, більше рекрутується і наполегливіше формується «проектний» тип особистості. У цьому зв'язку, перед системою вищої медичної освіти гостро постає питання переходу від накопичувальної моделі нових знань, формує вміння вирішувати стандартні професійні завдання, діяти у відомих ситуаціях, до технологій, що формує творчий, інноваційний тип фахівця, який працює з новими, дискретними за часом задачами. Відповідно, при організації освітнього процесу в руслі ідей модернізації освіти в медичних вузах необхідно умовою виступає організація творчої діяльності, що вимагає екстраполяції ідей і методів із суміжних наук, їх генералізації та інтеграції як гносеологічної і процесуальної основи становлення професійних компетенцій. Очевидно, що розвиткові творчого мислення лікаря сприяє відображення проблем медицини засобами мистецтва.

Мистецтво виникло раніше держави. У цьому сенсі здатність до художньої творчості може розглядатися як атрибут людства. Особливістю мистецтва як форми суспільної свідомості є його поліфункціональність. У процесі диференціації людської діяльності виникли різні форми духовного і матеріального виробництва, кожна з яких стала виконувати специфічні функції. Наука є одним з головних засобів пізнання, ідеологія – засобом ціннісної орієнтації, мова – універсальним засобом спілкування, гра – організацією дозвілля людей, спорт – механізмом фізичної розрядки. Поряд з процесом диференціації людської діяльності культура зберегла потребу відтворювати діяльність людей в її первісній поліфункціональності, в одночасному здійсненні різних

способів освоєння миру. Цю потребу культури і висловило мистецтво, яке, на відміну від інших форм духовної діяльності, здатне відобразити життя в цілісності і різноманітності, здатне служити його мімесісом – уявним доповненням, продовженням і навіть заміною. У цьому сенсі, мистецтво подвоює реальність.

Ще Аристотель зазначав, що душа не може думати без уявного образу, який дозволяє людині орієнтуватися у діях, націлюватися на результат, він надає можливість відобразити реальну дійсність у нових, незвичних, несподіваних поєднаннях і зв'язках. Ернст Кассирер вважав, що всі історичні явища, всі плоди культурної творчості зобов'язані своїм існуванням виключно «актам концентрації та об'єктивізації ідей і уявлень». Людину Кассирер розглядав як «тварину символічну», істоту, яка будує собі світ у символічних формах [1]. Безсумнівна роль символу і в медицині. Стани життя і смерті, здоров'я і хвороби, норми і патології мають свою символіку. Символіка відображає соціальну цінність здоров'я, прагнення людини до свободи від хвороб, шлях до гармонії з самим собою і навколишнім світом. Розкриваючи пороки нашої дійсності, пропонуючи нові форми свідомості, мистецтво виконує гігієнічну функцію, очищаючи наше життя від несправедливості.

Мистецтво за своєю природою є метафоричним, а апелювання асоціативної образності є, як відомо, необхідною ознакою творчого процесу в будь-якій сфері людської діяльності. Знавець і майстер метафоричної творчості Хосе Ортега-і-Гассет у роботі «Дві головні метафори» зауважив: «Метафора – незамінне знаряддя розуму, форма наукового мислення. Вживаючи її, вченому трапляється збитися і прийняти непряме або метафоричне вираження власної думки за пряме. Подібна плутанина повинна бути виправлена; але ж такого роду похибку може допустити при розра-

хунках і фізик. Не впливає з цього, ніби математику належить вигнати з фізики. Помилка в застосуванні методу не довід проти нього самого. Поезія винаходить метафори, наука їх використовує ... » [4, с.203].

На особливу роль мистецтва у формуванні гармонійного і творчого мислення звертав увагу Леонардо да Вінчі. Проголошуючи принцип *Arte-Scienza* «Вивчайте науку мистецтва і мистецтво науки», один з найбільших винахідників, художників і мислителів усіх часів керувався прагненням зрівноважити науку і мистецтво, логіку і уяву. У XIX столітті була відкрита функціональна асиметрія півкуль головного мозку – одна з фундаментальних закономірностей його організації, проявляється не тільки в морфології мозку, але і в асиметрії психічних процесів. З функціями лівої та правої півкулі у людини пов'язані два типи мислення – абстрактно-логічне і просторово-образне. Доведено, що права півкуля, що створює специфічний просторово-образний контекст, має вирішальне значення для творчості. На особливу роль мистецтва у формуванні гармонійного і творчого мислення звертав увагу Леонардо да Вінчі. Проголошуючи принцип *Arte-Scienza* «Вивчайте науку мистецтва і мистецтво науки», один з найбільших винахідників, художників і мислителів усіх часів керувався прагненням зрівноважити науку і мистецтво, логіку і уяву. У XIX столітті була відкрита функціональна асиметрія півкуль головного мозку – одна з фундаментальних закономірностей його організації, проявляється не тільки в морфології мозку, але і в міжпівкульовій асиметрії психічних процесів. З функціями лівої і правої півкулі у людини пов'язані два типи мислення – абстрактно-логічне і просторово-образне. Доведено, що права півкуля, що створює специфічний просторово-образний контекст, має вирішальне значення для творчості. Так, при органічному ураженні лівої півкулі мозку у художників і музикантів практично не страждають їхні артистичні здібності, а іноді навіть підвищується рівень естетичної виразності творчості, але ураження правої півкулі здатні привести до повної втрати здатності до творчості.

Обмеженість образного мислення і безумовне переважання формально-логічного не тільки збіднює особистість, позбавляючи її радості сприйняття світу у всій його багатобарвності і задоволення від відчуття себе нерозривною частиною невичерпно багатого світу.

Дефектність образного мислення створює ще й передумови для постійних конфліктів, як зі світом, так і з самим собою. Адже логічне мислення – вербальне, за природою своєю альтернативне. Воно не визнає амбівалентних відносин, одночасного прийняття і відкидання, півтонів між білим і чорним, проміжних варіантів між “так” і “ні”. Образне мислення “схоплює” реальність в її багатстві та суперечливості за законами багатозначного контексту. Адже найчастіше, навіть мимоволі кинутий погляд несе більше інформації про людину, ніж ціла тирада висловлених слів про нього. Це відбувається не тому, що наша мова недостатньо точна, навпаки, саме в силу своєї точності і визначеності мова стає недостатньою для вираження повноти буття, того, що є мозаїчним і дифузним.

Асоціативне мислення – ахіллесова п'ята інтелекту. А, «освіченість, як писав О.Е. Мандельштам, – школа якнайшвидших асоціацій. Ти схоплюєш на льоту, ти чутливий до натяків – ось улюблена похвала Данте. У дантівському розумінні вчитель молодший учня, тому що «бігає швидше» [2, с. 112-113]. Апельювання асоціативної образності є необхідною ознакою креативності – творчих здібностей індивіда, що характеризується готовністю до прийняття і створення принципово нових ідей, що відхиляються від традиційних або прийнятих схем мислення. Згідно з дослідженням Еліса Пола Торренса, критеріями креативності є: 1) швидкість, що розуміється, як кількість ідей, що виникають в одиницю часу, 2) оригінальність – здатність виробляти незвичайні ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, 3) метафоричність – схильність до символічного мислення, 4) готовність працювати в абсолютно незвичайному контексті, 5) уміння побачити в простому складне, а в складному – просте [6, р.97].

Нарешті, формування художнього мислення є важливим елементом загальної культури лікаря, фактором його професійної кваліфікації. Воно дозволяє лікарю різнобічно орієнтуватися в питаннях медицини, схилити до себе колег і пацієнтів. До того ж, якщо звернутися до етимології слова “медицина”, то воно походить від латинського словосполучення *ars medicina* («лікувальне мистецтво», «мистецтво зцілення»). У цьому словосполученні слово “мистецтво” означає досвід і вміння і, безсумнівно, – являє собою творчий акт. До того ж, вимога діяти за законами краси в повній

мірі відноситься до лікарської практики. З іншого боку, без творчих пошуків немає справжнього мистецтва, включаючи мистецтва лікування.

Образи здоров'я: позиції бачення

Описуючи витoki художнього творіння, М.Хайдеггер звернув увагу на те, що в трикутнику художник – творіння – мистецтво, мистецтво займає фундаментальне положення: «Можливо, творіння і художники є тільки остільки, оскільки є мистецтво, в якому їх виток?» [7, с.17]. А це значить, що не художник і його творіння виражають мистецтво, а мистецтво визначає художника і його творіння. Мистецтво споконвічно, в ньому художник і його творіння затребувані до певного способу взаєморозкриття, утворюючи художній твір.

Механізм залучення у творчий процес спирається на принцип, чудово описаний Ф. Ніцше в книзі «Так говорив Заратустра», коли зібралася публіка і заявила, що досить вже ми чули про канатоходця, нарешті, пора б побачити хоч одного з них, і, власне його мистецтво, а не розповідь про те, як можна

танцювати на канаті [3, с.9]. У цьому зв'язку ефективним інструментом розвитку творчого мислення майбутніх лікарів є залучення їх на стадії навчання в медичних вузах у процес образного осмислення і вираження актуальних проблем медицини художніми засобами.

Очевидно, все різноманіття проблем, з якими стикається і які вирішує медицина, обертається навколо здоров'я людини, забезпечення умов його збереження, відтворення та зміцнення. Виходячи з цього, в ході практичних занять із філософії в Російській Військово-медичній академії (м. Санкт-Петербург) слухачам пропонувалося протягом 2-х академічних годин (90 хвилин) на аркуші формату А4 в художньо-символічній формі представити своє бачення проблем, пов'язаних зі здоров'ям людини. Результати робіт, яким унаслідок мною дано назви, відповідні сюжетам малюнків, викликали не тільки творчий ентузіазм у майбутніх лікарів, а й живий інтерес у середовищі досвідчених, практикуючих лікарів. Уявимо деякі з них.

Кто кого?
(рис 5)

Не судьба
(рис 7)

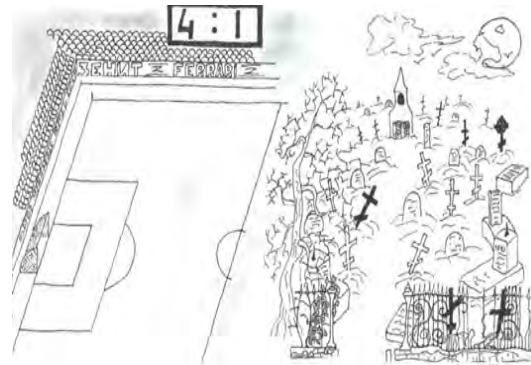
В крепких объятиях
(рис 6)

Дары
(рис 8)

Очевидное и вероятное
(рис 9)

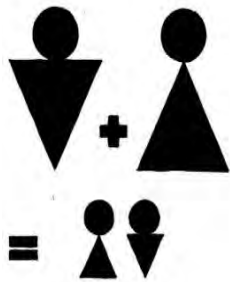
Поля...
(рис 11)

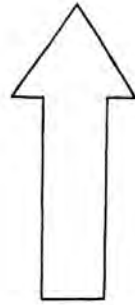
Сердечная боль
(рис 10)

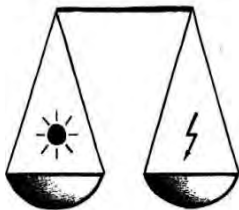
Полёт
(рис 12)

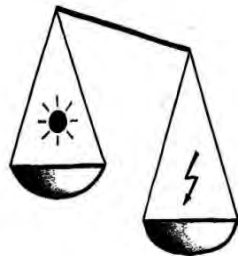
Продолжение рода
(рис 13)

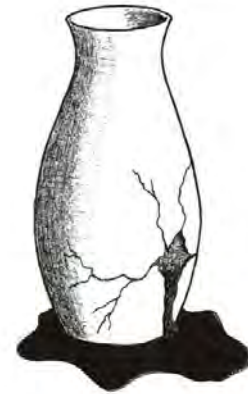
Потенциалы
(рис 15)

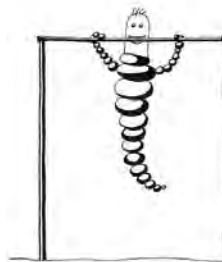
Баланс жизни
(рис 14)

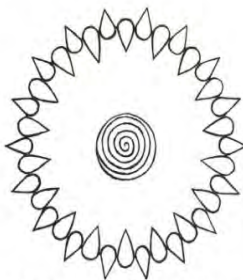
Сосуд жизни
(рис 16)

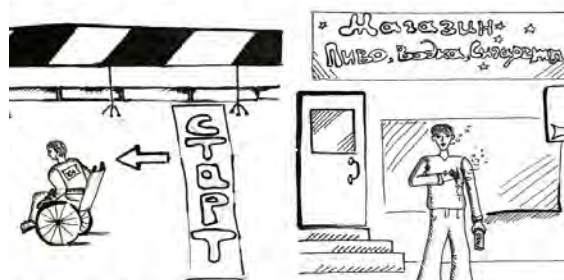
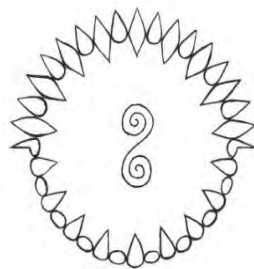
Рассогласование
(рис 17)

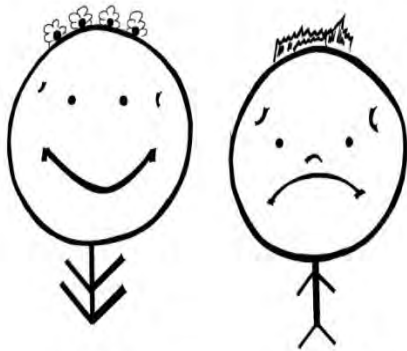
Неравенство возможностей
(рис 19)

Гармония и дисгармония
(рис 18)

Образы жизни
(рис 20)

Настроение
(рис 21)

Благодатный огонь и его утрата
(рис 23)

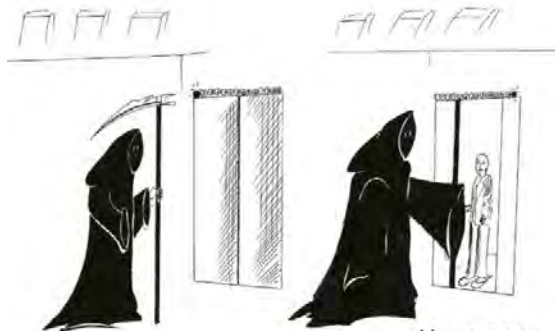
Дела сердечные
(рис 22)

Лучше утка в небе, чем утка под кроватью
(рис 24)

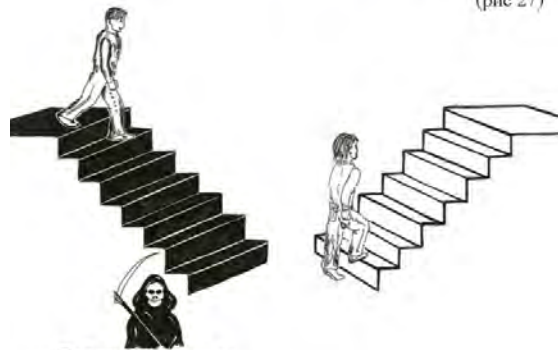
Предостережение
(рис 25)

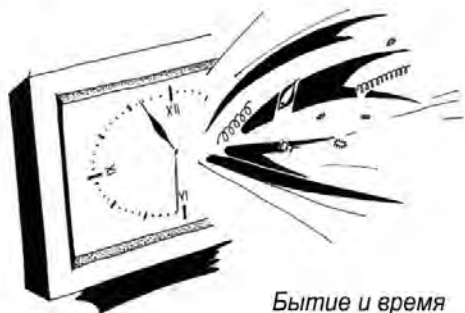
Не по пути
(рис 27)

"Демон" дождя
(рис 26)

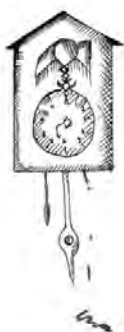
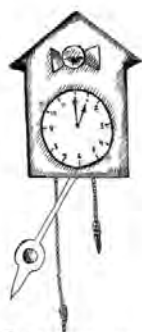
Лестница жизни
(рис 28)

Бытие и время
(рис 29)

Факел жизни
(рис 31)

Остановившееся время
(рис 30)

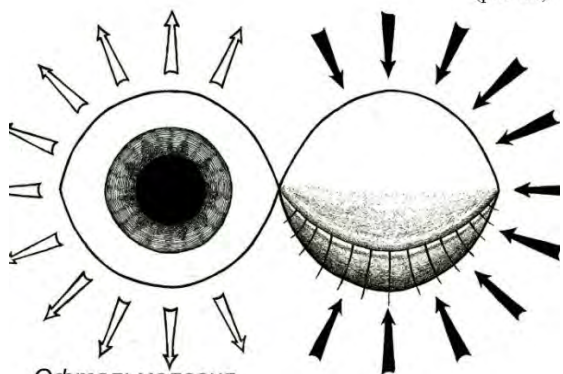
Судьба
(рис 32)

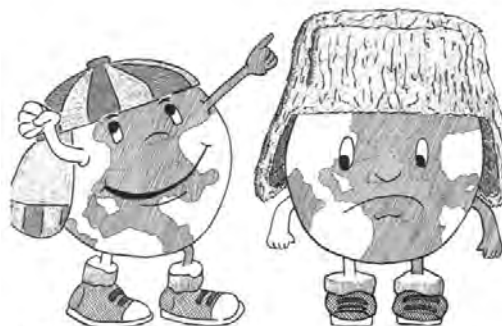
Стоматология
(рис 33)

Противоположности
(рис 35)

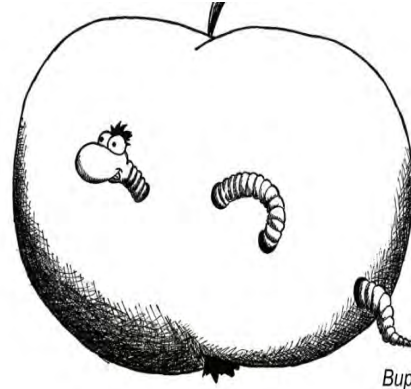
Офтальмология
(рис 34)

Здоровая планета
(рис 36)

Совместимые
(рис 37)

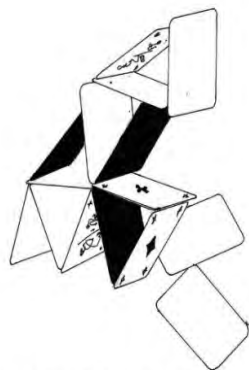
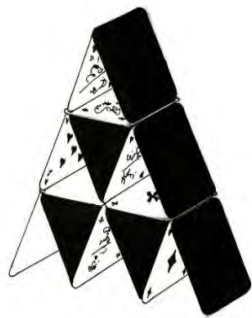
Вирус
(рис 39)

Грёзы
(рис 38)

Нарушение работы опорно-двигательной системы
(рис 40)

Карточный домик здоровья
(рис 41)

Тожество и различие
(рис 43)

Гнездо жизни
(рис 42)

Наполеоны
(рис 44)

Губит людей не пиво,
губит людей вода
(рис 45)

Жизненный свет
(рис 47)

В бане мыться - заново родиться
(рис 46)

Плоды мозга
(рис 48)

Аналізуючи дані роботи, на жаль, імена авторів яких сьогодні неможливо точно відтворити, можна звернути увагу на те, що в них проблема здоров'я осмислюється не тільки в різних медико-онтологічних ракурсах, але і в різноманітних соціальних і культурних контекстах. Звертає на себе увагу високий ступінь абстрагування та символізації більшості робіт. І це не випадково, оскільки філософський погляд позбавлений очевидності, творча людина на все дивиться згори, або здалеку. Філософська естетика – річ недалека, здатна вийти зі звичного кола запитування.

Так, рис. 2 звертає увагу на зусилля, які докладає лікар у процесі лікування хворого. Значна частина робіт розглядає здоров'я в контексті самозбережувачої поведінки, як системи дій і відносин, опосередковуючи здоров'я і тривалість життя людини. І в цьому плані, людина, позбавлена ніг, яка веде активний спосіб життя, виявляється більш життєздатною у порівнянні з людиною, яка стала на шлях наркододієї (рис.20). Не обійшлося і без іронії. На рис.40 «Порушення опорно-рухової системи» російський футболіст Юрій Ковтун, відомий тим, що у вирішальному матчі проти Ісландії 14 жовтня 1998 на 89 хвилині забив автогол, протиставляється відомому голеадору – нападаю-

чому футбольного клубу «Ювентус» Алессандро Дель П'єро. Автори робіт звертаються до граничних підстав людського буття, що характерно не тільки для медицини, але і для мистецтва. Як зауважив Б.Л. Пастернак, «Мистецтво завжди, не перестаючи, зайняте двома речами. Воно невідступно розмірковує про смерть і невідступно творить життя»[5, с.112].

Пізнавальні можливості мистецтва величезні і незамінні іншими сферами людського духовного життя. З романів Діккенса можна дізнатися про життя англійського суспільства не менше, ніж з творів істориків, економістів, статистів. Мистецтво здатне освоювати важкодоступні для науки сторони життя. Інформативні можливості мистецтва широкі, оскільки його мова і зрозуміла, і виразна, і гнучка. Інформація, передана на мові танцю, живопису, архітектури, скульптури, прикладного та декоративного мистецтва не потребує перекладу, легше засвоюється іншими народами, ніж словесна. Мистецтво формує лад почуттів і думок людей. Виховний вплив інших форм суспільної свідомості має приватний характер: мораль формує моральні норми, політика – політичні погляди, філософія – світогляд, наука готує фахівця. Мистецтво ж впливає комплексно – на розум і серце, і немає такого куточка людського духу, якого воно не могло б торкнутися сво-

їм впливом. Мистецтво формує цілісну особистість. Піфагорійці говорили, що мистецтво очищує людину. Аристотель розробив і ввів в естетику категорію катарсису – очищення за допомогою «подібних афектів» (почуттів).

Безліч діячів мистецтва були за освітою лікарями. Серед них – П.К. Аедоніцький, В.І. Даль, А.П. Бородин, М.А. Булгаков, В. Версаєв, Мамін-Сибіряк, А.П.Чехов, Конан Дойль, Ф. Шіллер, Ф. Рабле, Л. Буссенар, Кобо Абе, С. Лем, У. Моем. Можливо, тому що лікар – суто творча професія, яка вимагає, крім професійних знань, співчуваючої та відкритої душі. Непорушна лікарська істина полягає в тому, що потрібно лікувати хворого, а не хворобу. Лікар повинен бути знавцем в питаннях людських відносин, оскільки кожен, хто приходить на прийом, – особистість, у проблемах якої необхідно розібратися і зрозуміти де і чому стався збій, і допо-

могти хворому. Поставити правильний діагноз, часом, також буває нелегко, як композитору, художнику чи письменнику виносити задум музики, картини або книги. Найчастіше розуміння приходить інтуїтивно, на основі великого клінічного досвіду, в процесі прослуховування музики, огляду картин, читання книг. Невипадково, у Великому концертному залі філармонії Санкт-Петербурга-Ленінграда на передніх рядах знаходилися постійні слухачі – видатні лікарі, в їх числі, в генеральських мундирах – засновники медичних напрямків, академіки В.М. Бехтерев, П.А. Купріянов, М.С. Молчанов, Л.А. Орбелі. Така увага до мистецтва видатних лікарів – переконливе свідчення того, що неухильно розвиваючи власне художнє світосприйняття, стає можливим, відповідно до заповіді Гіппократа, стверджувати медицину як найближчому родніше з усіх мистецтв.

Резюме. Ефективним інструментом розвитку креативного мислення лікаря є його участь у процесі образного осмислення і вираження актуальних проблем медицини художніми засобами.

Ключові слова: мистецтво, медицина, креативність.

Art and associative factors of formation of doctor creative thinking

A. I. Kugaj

Summary. an effective tool for development of creative thinking it is the physician's participation in the process of thinking and imaginative expression of current problems in medicine by means of art.

Key words: art, medicine, creativity.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кассирер Э. Познание и действительность: Понятие о субстанции и понятие о функции / Пер. с нем. Б. Столпнера, П. Юшкевича. – СПб.: Алетейя, 1996. – 440 с.
2. Мандельштам О.Э. Слово и культура / О.Э. Мандельштам. – М.: Советский писатель, 1987. – 319 с.
3. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. Соч. в 2 том. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – С.5–237.
4. Ортега-и-Гассет Хосе. Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Г.М. Фридендера, сост. В.Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.
5. Пастернак Б.Л. Доктор Живаго / Б.Л. Пастернак. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2000. – 624 с.
6. Torrance E.P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs / Torrance E.P. – N.Y.: Prentice-Hall, 1962. – 278 p.
7. Хайдеггер М. Исток художественного творения / Перевод с нем. Михайлова А.В. – М.: Академический проект, 2005. – 526 с.